

Személyiségetika-variációk Ottlik Géza regényvilágában

„Szegény barátaim, nekem tízezer lelkem van [...]. Hát nem veszitek észre, hogy nektek is tízezer lelketek van?”¹

Heller Ágnestől tudjuk, hogy *a személyiségetikát*² nem lehet megírni. Etika-trilógiája írása során – az *Általános etika* és a *Morálfilozófia* után –, a tervezett harmadik közelítéshez érkezve, váratlan nehézségekbe ütközött: a magatartáselemélet összefoglalását, megírását nem tudta a tervezett módon elvégezni, sőt elkezdni sem. Tudatosította hát, hogy *a személyiségetikáról* nem lehet a hagyományos tanulmányírói stílusban, teoretikus formában írni, pontosabban *a személyiségetikát mint olyat* nem lehetséges megírni. Ám, ha létezik, lehet róla beszélni, és lehet *'rámutatva'* valakire, bemutatva valakit: illusztrálni. Ezért, a személyiségetikát *illusztrálni* kell, vagyis: nem *a személyiségetikát*, hanem valakinek a személyiségetikáját lehet csak mások felé közvetíteni. A személyiségetikák mind különbözőek, egyetlen személy *használata* számára való mindegyik, egy ember formálja meg a saját maga számára, ő gyakorolja.

Előadásomban, miután a Heller Ágnes etika-trilógiájának *Személyiségetika* című harmadik kötetét néhány mondatban bemutattam, a személyiségetikák lehetőségességének előfeltételeiről, határállapotairól teszek röviden említést, az

¹ Ottlik Géza: *Iskola a határon*, Magvető, Bp. 1959. 434.

² „A személyiségetika mindig egy személyiség etikája. Mivel ellenáll az általánosításnak, nem közelíthető meg olyan módon, ahogyan az általános etika. A személyiségetikáról lehetetlen értekezést írni. Illusztrálnunk kell ahhoz, hogy beszélhessünk róla. Vagyis inkább egy paradigmatiskus esetet, egyetlen személyt, egyetlen életet kell szemügyre vennünk, hogy lényegét és értelmét példázhassuk. [...]. Egy személyiségetika reprezentatív letéteményese nem fordul az emberhez (hozzánk, bárkihez) azzal a kérdéssel, hogy: »Mit tegyek, hogy helyesen cselekedjek?«, mivel senki sem tudna tanáccsal szolgálni, és ő sem fordulna senkihez tanácsért. Tanácsot mindig a Másik ad, s a Másikhoz tanácsért fordulni azt jelenti, hogy az interszubjektív álláspontjára helyezkedünk, ami a Mások álláspontját, az ő szükségleteiket, vágyaikat, értékeiket, normáikat, egyszóval elvárásaikat foglalja magában. Amikor a morális kérdés megválaszolására kerül sor, az ember ugyan saját jelleméből fakadóan foglal állást, de ez magában foglalja az általánosság mozzanatát. Egy egzisztenciális morálfilozófia szellemében Kierkegaard bírójának szavát kell ismételnünk: »Az egyedi az általános.« Egy személyiségetika terminusaiban azonban az egyedi sohasem »az általános«. Amikor az ember azzá válik, ami, egyedi személyiség lesz belőle, olyan individuum, aki mindenki mástól különbözik [...].” In: Heller Ágnes: *Nietzsche és a Parsifal*. Századvég Kiadó, Bp. 1994. 7–9. o.

Evidenciák – Axiómák című részben. Majd pedig – mintegy illusztráció-próbálkozásként³ –, Ottlik Géza regényvilágában rejlő néhány személyiségetika-variációra hívom fel a figyelmet.

A Trilógia 3. részéről

A helleri etika-trilógia *Általános etika* és *Morálfilozófia* után következő, harmadik elemének címe: *Személyiségetika*. Ennek első része – *Nietzsche és a Parsifal* – előadásokat tartalmaz, alcíme szerint: *Prolegomena egy személyiségetikához*. A kötet második és harmadik részében Heller Ágnes az *illusztrálást*, pontosabban fogalmazva: az illusztrálás-kísérletet más-más irodalmi műfaj keretein belül gyakorolta. A második részben olyan – erkölcsi kérdéseket érintő – dialógusokat írt, amelyek szereplői többek között egzisztenciális választás(ok)ról, sorsról, determináltságról, szabadságról, kategorikus imperatívusról, jó személyek tulajdonságairól, a felelősségről mondják el gondolataikat, vitatják meg egymással saját válaszaikat. A párbeszéd, viták során feltárul személyiségük, s ez egyben magatartáselméletük, személyiségetikájuk közvetítését, feltárását is jelenti. Ahogy Platón dialógusaiban Szókratész és beszélgetőpartnerei a kor polisz-polgárának erkölcsi problémáit vitatták meg egymással – s gondolhatták tovább álláspontjukat alaptételüket illetően -, éppen úgy vitatkoznak Heller Ágnes dialógusaiban korunk vitapartnerei, a *modern ember* egzisztenciális választásának lehetőségességéről, felelősségéről, a személyiségetika⁴ felismerhetőségéről, gyakorlásáról. A dialógusok, vagyis a személyiségetika-illusztrációk olvasója szükségszerűen reflektál saját álláspontjára is, felülbírálja azt, vagy csupán újra igent mond rá, esetleg ösztönzést kaphat arra, hogy – amennyiben eddig nem tette meg – most megfogalmazza végre a sajátját. A dialógusok mindhárom szereplője erősen kötődik egy filozófus-előd gondolataihoz, egyikük Nietzsche, a másik szereplő Kant, a harmadik pedig Kierkegaard gondolatainak segítségével törekszik a maga számára használható '*mankót*' készíteni, megalakítani '*egyedi mankóját*'. A dialógusokat átszövik a filozófiai gondolatok. A szereplők a filozófia művelői, olyan mai egyetemisták, akik ismerik a filozófia történetét, és érveléseikben támaszkodnak a múlt bölcselőinek gondolataira. A filozófiai utalások közül – a már említettek mellett – kiemelném a következőket: a vitatkozó Lawrence és Joachim, mintha egy 1908-ban lezajlott korábbi vita szereplőinek, Lukács Györgynek és Popper Leónak, Goethéről és Sternről szóló párbeszédét mintáznák/folytatnák. Legalábbis a harmadik szereplő, Vera beszél

³ 2005-ben megjelent esszéisztikus etikatörténeti munkámat (Nagy Edit: *Mintázatok az etika történetéből – Az idő kizökkenésétől az eltűnt idő felé*. Juhász Gyula Könyvkiadó, Szeged, 2005) szeretném bővíteni néhány újabb fejezettel, s a tervezett bővítések egyike volna a személyiségetikával, pontosabban fogalmazva: személyiségetika-illusztrációkkal foglalkozó rész.

⁴ Ld.: Lukács György: *Gazdagság, káosz és forma. Beszélgetés Laurence Sterne-ről*. In: Lukács György: *A lélek és a formák*. Napvilág Kiadó, Bp. 1997. 167–201.

erről a *ráézéséről*, számára Lawrence és Joachim Lukács György és Popper reinkarnálódásaiként⁵ is előtűnnek. Ugyancsak *áthallás*: egy – inkább formai elem másként ismétlődéseként leírható az a három kérdés, amely a három dialógus címét is adja – a gorgiászi tételhármásra⁶ emlékeztető módon: Heller Ágnes kérdései, amely kérdések egyben a második rész dialógusainak címeként is szerepelnek:

Első dialógus: létezik-e személyiségetika?

Második dialógus: ha igen, hogyan írható le?

Harmadik dialógus: ha igen, hogyan gyakorolható?

Gorgiász tételhármasa tulajdonképpen három tagadást tartalmaz, Heller Ágnes pedig három – a személyiségetika problémakörére vetített – kérdést tesz föl, s az ezekre adott válaszkísérletek a tulajdonképpeni *illusztrációk*. Ezek közül az első és a második rész illusztrációjáról már esett szó.

A trilógia harmadik kötetének harmadik részében újabb személyiségetika-illusztráció- kísérletet olvashatunk, amely megint másféle formába-foglaltan irodalmi stílusú: itt leveleket olvashatunk, nagymama és unokája levelezését megismerve, a személyiségetika terápiás, nevelő-önnevelő jellegére még inkább ráérezhetünk.

Másféle közelítésben úgy is fogalmazhatnánk, hogy az első részben *Nietzsche*-nek – annak a 19. században élt irodalmár-filozófusnak a személyiségetikáját mutatja be, akinek írásai a 20. század szellemi életét, filozófiáját, művészetét és nem mellesleg politikai-filozófiai gondolkodását is nagymértékben befolyásolta. Közelmúltunk egyik meghatározó jelentőségű filozófus-egyéniségének személyiségetikája képezi az illusztráció tartalmát. E részben Heller Ágnes Nietzsche egyéniségét annak a küzdelemnek a bemutatásával ábrázolta, amelyet barátja/ellenfele, a zeneszerző Wagner munkásságával, egyéniségével folytatott. Valójában nem is az ő küzdelmüket, hanem inkább teremtményeik – Zarathusztra és Parsifal – képzetes küzdelmének leírását, értelmezését kísérli meg. Így Heller Ágnes illusztráció-kísérlete a létező/létesülő valóságos személyiségek és az általuk teremtett, elképzelt személyiségek révén történik. A második részben kortársaink – akik Kant, Kierkegaard vagy éppen Nietzsche gondolatainak folytatói, továbbgondolói – vitatkoznak egymással a személyiségetikáról, míg a harmadik részben levelekben mutatkozik meg a személyiségetika működése.

---

⁵ Heller Ágnes: *Személyiségetika*. Osiris Kiadó, Bp.1999. 128. o.

⁶ Gorgiász tételhármasa: „Az első az, hogy semmi sem létezik, a második, hogy ha létezik is valami, az megismerhetetlen az ember számára; a harmadik, hogy ha megismerhető is, kifejezhetetlen és más emberrel közölhetetlen.” In: *A szofista filozófia. Szöveggyűjtemény*. (Szerk.: Steiger Kornél), Atlantisz, 1993. 29. o.

Evidenciák – Axiómák

Ha létezik személyiségetika, hogyan létezhet, mikor létezhet, milyen előfeltételei vannak esetleges létezésének? Mindenki számára evidens, hogy személyiségetika csak abban az esetben lehetséges, ha van személyiség, ha vannak személyiségek. Akkor és csak akkor lehetséges. A személyiség – mivel az ember *társas állat* – csak közösség(ek)ben, másokkal együtt élve *terem*, ugyanazokat az eseményeket együtt megélve és feldolgozva, ugyanakkor egyénként is megélve, önállóan is feldolgozva születhet meg, közösségben születhet meg, az önmagát a közösség többi tagjától megkülönböztető individuum, a közösségről leváló egyén, aki elkülönülése ellenére is, sokféle kapcsolatban van másokkal. Éppen úgy, ahogyan az erdő fái nem elszigetelt létezők, hanem egymással a földalatti világban szerves kapcsolatot kialakító organikus egésznek alkotnak. A fák közötti bonyolult kapcsolatrendszer, amelyet mikroorganizmusok, gombák közvetítenek a fák gyökérzetén át, eredményezi, hogy a különállónak látszó fák egy hálózat elemeiként is leírhatók.

Az *idő kizökkenése*⁷ előtti világ egyedei még nem alkotják meg személyiségetikájukat, követik a szokásokat, hagyományokat. Morális reflexióval még nem élve, másságukat sem tudatosítják. Közösségükkel egységben élnek. Ugyanígy a másik határállapot hordozói, akik az idő eltűnésének 'tapasztalói', az *abszolút jelen időben* élők sem alkotják meg *Énjüket*, hiszen olyanok, mint a többiek, egyformák. Nietzsche vízióját említve, ők az *utolsó emberek*, a *tulajdonságok nélküli emberek*. A következő kérdések is kapcsolódnak előadásom témájához, ám most csak megemlítem ezeket, mint a tervezett terjedelmesebb munkám lehetséges kérdéskörét. Miért jelenítik meg sokan rémisztő jelenséggként a személyiség eltűnésének gondolatát? Valóban ez a jövő? Nietzsche, a magányos filozófus, büszke-öntelt magányában az *Adalék a morál genealógiájához* zárótételeként írja, hogy: „[...] az ember inkább a semmit akarja, semmint semmit sem akarna.”⁸ Jóval a zsenikultusz utáni korban élünk, napjainkban egy-egy revelációértékű összefüggés felismerése sokkal inkább közösségi termék, mintsem egyetlen emberhez volna köthető. Korunk legfőbb elvárása, a ma emberének személyiségjegyeit illetően, a közösségek hálózatában dolgozni tudó, sokféle kapcsolattal rendelkező ember, s nem az elszigetelt, magányos zseni.

⁷ Heller Ágnes Shakespeare drámák szereplőinek világába bepillantva láttatta az értékek változását, s a 'modernitás ingájának' felvillanását leírva, a modernitás tartalmát, paradox voltát érzékeltetve, használja az idő *kizökkenésének* metaforáját: „Kizökkent az idő: kétfajta jog ütközik meg egymással. Az ember vagy az egyikkel, vagy a másikkal igazolja törekvéseit, mindkettővel azonban nem teheti. [...] A törvényesség válsága a *kettős kötés* válsága” In: Heller Ágnes: *Kizökkent idő. Shakespeare, a történelemfilozófus I.* Osiris kiadó, Bp. 2000. 36–37. o.

⁸ Nietzsche: *Mit jelentenek az aszketikus ideálok?* In: Nietzsche: *Adalék a morál genealógiájához.* Holnap Kiadó, 1996. 196. o.

Amíg a személyiség *megterem* az emberi világban, addig van személyiség-etika, legalábbis: addig *lehetséges* személyiségetika. Amennyiben az egzisztenciális választás még nem, vagy pedig már nem lehetséges, akkor természetesen személyiségetika sem lehetséges, mivel személyiség sincs. Az atomizált tömegember, a fogyasztói társadalom *tulajdonságok nélküli embere*, az *utolsó ember* pedig már a másik határ, a személyiség eltűnése az a másik határállapot, amelyben megint nem létezik személyiségetika, *már* nem létezik. Egyén és közösség dinamikus-dialektikus kölcsönhatása az a háttérfeltétel, amely lehetségessé teszi az egyes ember számára, hogy a többiektől való elkülönülést felvállalja, saját másságát megteremtse. A két határállapot közötti időszámban a modernitás kifejtett korára – Európában ez a 18. század végére tehető – válik lehetségessé egyre több és több ember számára, sőt: itt, ekkor formálisan mindenki számára lehetséges a személyiséggé válás, bárki élhet a választás felelősségével, a szabadságával.

Az önmagára, a világra és másokra reflektáló individuum, a mindenki mástól különböző egyén, aki éppen abból fakadóan, hogy reflektál, tudatosan választhat, választhatja azt, hogy önmagává válik. És azt is teheti, hogy másokra bízva, válasszanak helyette. Ez persze leegyszerűsítés, hiszen vannak olyan szituációk, amelyek nem kínálnak alternatívákat, vannak rossz korok, amelyekben a választás lehetőségei olyan nagymértékben beszűkülnek – sokak számára is akár -, hogy a halál helyett az élet választása után már nincs egyéb alternatíva, aki ilyen szituációban inkább az életet választja, annak minden mást másoktól választottan kell elfogadnia. Ezt éli át Kertész Imre *Sorstalanság* című regényének főszereplője⁹, és valami ehhez nagyon hasonló tudatosít magában Ottlik Géza *Iskola a határon* című regényében Medve Gábor is, élete egy megoldhatatlannak tűnő eseménye, *sorseseeménye* megeléskor. Ám, még mielőtt Medve Gábor *sorseseeménye*nek részleteire rátérnék, egzisztenciális választásáról kell említést tennem. Vele együtt a másik markáns szereplő/főszereplő: Both Benedek, vagyis Bébé egzisztenciális választására is hivatkozom.

Egzisztenciális választás, a *különbség* kategóriája alatt

Milyen választás az egzisztenciális választás? Heller Ágnes etika-trilógiájának második kötetéből, a *Morálfilozófiából* idézek: „Az egzisztenciális választás a létezés modern formájában rejlik. [...] Választani csak akkor lehet valamit, ha azt is megtehetjük, hogy ugyanazt a dolgot nem választjuk [...] csak a létezés modern formájában különíthető el teljesen önmagunknak a különbség, illetve az univerzalitás kategóriája alatti választása. [...] Elvileg – és gyakorlatilag is – adott személy úgy is választhat egzisztenciálisan az univerzalitás kategóriája

---

⁹ „Szeretnék kicsit még élni ebben a szép koncentrációs táborban.” – mondja a *Sorstalanság* főszereplője. In: Kertész Imre: *Sorstalanság*. Magvető, Bp. 240. o.

szerint, hogy (korábban, később, vagy egyidejűleg) nem választ a különbség kategóriája szerint, és megfordítva.”¹⁰ Az univerzalitás kategóriája alatt tett egzisztenciális választás a morál választása, a jóság választása, a különbség kategóriája alatt tett egzisztenciális választás pedig a másságaink megválasztását tartalmazzák: hivatás, barátok, kapcsolatok, érdeklődési terület stb.

Ottlik Géza regényvilágának főszereplői, Medve Gábor és Both Benedek a különbség kategóriája alatt a következő egzisztenciális választást teszik: „Hilbert Kornél kérdezte egyszer tőlem, hogy én is tüzer leszek-e? »Dehogy.« – Hát mi? »Festő.« Festő? Milyen festő? »Spanyol.« – mondom. Medvéhez fordult: Hát te? – »Én? Mi leszek? Természetesen költő és hadvezér!« (Ha nem lehetek bodzafa, gondolta Medve).¹¹

Festő és költő. Bébé festőnek választotta magát, festőnek, aki mindent lefest, még azt is, amit nem lehet leírni, elmondani, az élményt, az *érzést*. Azt is, amit a festő lát, és persze a festőt magát is, a világ teljes egészét, vagy inkább annak érzetét. Velazquez képére, a *Las Meninas*ra gyakran rácsodálkoztak a katonai alreál-iskola tanulói, Bébé egzisztenciális választásában bizonyára szerepet játszott ez is. Medve Gábor – a másik szereplő -, azt szeretné, ha szavak nélkül is értenék egymást az emberek, költőnek, irodalmárnak választotta magát. Pedig Medve tudja, hogy milyen nehéz dolga van az embernek a szavakkal, milyen nehéz elmondani azt, ami történt, pontosan úgy, ahogy történt. Talán nem is lehet.

Meglepő, érthetetlennek tűnő kérdést tesz föl egzisztenciális választásával kapcsolatban Bébé: „És mi lesz, ha nincs elég tehetségem ahhoz, hogy nagy spanyol festő legyek?”¹² Hogyan is lehetne éppen *spanyol* festő Both Benedekből? És mi a garancia arra, hogy amennyiben festő lesz, híres, *nagy* festő válik belőle? A *spanyol* jelző – úgy gondolom – csupán utalást rejt azokra a festőkre – természetesen elsősorban *Velazquez*re –, akik a teljesség *érzetét* le tudták festeni. S a *nagy* festő? Anyja segítségével – Medve irodalmárságáról is beszélgetve -, megválaszolja magának a kérdést. Bébé anyja említi: „Telbisz azt mondta Medve Gáborról, nagyon tehetséges, de ebből nem következik semmi. Csak az az egy biztos, hogy akár lesz belőle elismert költő, akár nem, boldog ember marad élete végéig. [...] az alreál teljes pszichológiai pusztításából a költészet Medvének menedék volt. Nem hivatás, nem ihletett életpálya. Ez a korai, intuitív elhatározás, hogy költő lesz, visszaadta emberi valóját. A pusztulás objektív világából talált és teremtet magának egy szubjektív, szabad és immár sérthetetlen másik univerzumot. Magával a döntésével. Hogy verseket kezdett írni, jókat,

¹⁰ Heller Ágnes: *Morálfilozófia*. Cserépfalvi Könyvkiadó, Bp. 33. o.

¹¹ Ottlik Géza: *Buda*. Magvető Könyvkiadó, 1993. 17–18. o.

¹² Ottlik Géza: *Buda*. Magvető Könyvkiadó, 1993. 332. o.

rosszakat, az lényegtelen. Lényegtelen volt, és lényegtelen maradt. Vagyis [...] Medve boldogsága [...] nem függ az irodalmi sikerétől.”¹³

És hozzá hasonlóan, Bébé boldogsága sem: „[anyám szerint] én egy lassú, pizsmogó, pepecselő, szöszmötölő ember vagyok. Azt gondolta, hogy nekem jobb, [...] ha egész életemben kedvemre szöszmötölhetek, akár sikerületlen festőművészként, mint hogyha mégoly sikeres bankár, vagy miniszter lesz belőlem, akinek egész életében soha nem telik igazán mulatsága, semmiben.”¹⁴

Ahogy Bébé írja, szerinte az anyja „hogy festő akarok lenni, ebbe talán nehéz szívvel (amit ő sosem mutatott) beletörődött. Ismert – a csökönyösségemből sok mindenben engedtem, de látta, amin az ember nem tud változtatni, hogy mihez van igazán kedve, abban megkötöm magam.”¹⁵ Márpedig Bébét csak a saját mulatsága érdekelte egész életében, nem törődött igazán mások, így a felesége, Márta dolgaival sem. Erről egy levelében így írt Mártának: „»Én magával, Márta, a maga életének a dolgaival nem törődök igazán. Én csak a saját mulatságommal tudok törődni.« Azt felelte rá, hogy rendben van, mindenki, ő is, csak a saját mulatságával törődik igazán.”¹⁶ Később persze kiderül számára, hogy élni sem és festeni sem lehet Márta nélkül. De ez csak Márta halála után tudatosul benne.

A korai egzisztenciális választást fel kell vállalnia, és az anyja is támogatja ebben: „»Ahogy a barátjának, Medvének a magyar irodalom, magának a festészet szent ügy és fölötte áll mindennek. A baj, hogy ezen egy szikrát nem lehet változtatni.« Igaz, baj. »A festészet nem szent ügy, a festészet valami. Valami, amit lehet csinálni. Olyan, amit mulatság, és érdemes is csinálni. Nagyon kevés ilyen dolog van ezen a világon. Rajta kívül nekem semmi, egy se. Tehát vagy-vagy. Vagy csinálom ezt az egyet, s akkor érdemes itt élnem tovább. Vagy nem, s akkor nincs semmi mulatságom az életben, és kell a fenének az egész. Ez a két alternatíva van. Két választás: harmadik eset nincs.«,”¹⁷

Miért is éppen ezt a választást tette? Nem tudni. Bébé így sejteti: „A keddi és a szombat nehéz, átkozott nap volt, mert egész délután gyakorlatozás folyt. Szerdán a két utolsó óra, a szabadkézi rajz, jó volt. Fent, a nagy rajzteremben ráérős, kávéházi életet éltünk. Kellemes volt rajzolgatni is. [...] Engem talán egy életre megtévesztett mindez, s lehet, hogy azért mentem el festőnek, mert azt képzeltem, hogy a festészet ilyen kellemes kupleráj, mint a szerdai két rajzóránk volt. Ma már tudom, hogy a művészet sajnos nem kávéház, hanem akkor már inkább hasonlít egy keddi, vagy szombati menetgyakorlatra, ami igazán keserves és homályos célú mesterség volt, de mégis, ha keresztülvonultunk a városka

¹³ Ottlik Géza: *Buda*. Magvető Könyvkiadó, 1993. 332. o.

¹⁴ Ottlik Géza: *Buda*. Magvető Könyvkiadó, 1993. 332–333. o.

¹⁵ Ottlik Géza: *Buda*. Magvető Könyvkiadó, 1993. 214. o.

¹⁶ Ottlik Géza: *Buda*. Magvető Könyvkiadó, 1993. 214. o.

¹⁷ Ottlik Géza: *Buda*. Magvető Könyvkiadó, 1993. 214–215. o.

utcáin, örömről leltük benne, hogy valami fegyelmezett és egyben hetyke dolgot mutassunk a civileknek, bárha belegebedünk is.”¹⁸ Bébé is rájön arra, hogy nem fontos az elismerés, sikeresség, pénz. Hiszen ha csak akkor érzi jól magát valaki, ha kedvére festegethet, akkor ezt kell tennie. Választásával annak választotta magát, ami ő valójában. Bébé festő, akinek az életében a festés a legfontosabb, a *szent ügy*. Az irodalmár Medve is, és Bébé is, aki festő, tisztességes emberré is váltak. Hogy mikor választották – választották-e? – önmagukat az univerzális kategória alatt, nem tudjuk meg ilyen direkt formában. De a választását/választásait és azok hierarchiáját nem szükségszerű tudatosítania az embernek, legalábbis akkor, ha szerencséje van¹⁹.

Ugrások: a szabadság választása, majd az élet választása

Medve Gábor katonaiskolai életének és persze az egész életének meghatározó jelentőségű eseménye, *sorseseeménye* a szökés az iskolából, majd pedig a visszatérés.

Medve Gábor megszökött az elviselhetetlen katonaiskolából, majd mégis visszatér megaláztatásai színhelyére. Visszatéréssel az életet választotta a halál helyett. Hogyan is? Szökésével kilépett az elfogadhatatlan, megszokhatatlan, érthetetlen rabságból, és a szabadságot választotta. Csakhogy a szabadságnak ez a választása, számára a semmi választása volt, mondhatni: a halál választása. Erre ösztönösen ráértett és visszatért, vagyis új választást tett: az életet választotta, akármilyen rab-élet is a katonaiskolai élet, mégis: ÉLET. Visszatéréssel szabadon választotta a rabságot, az élet mellett döntött. A szökés/visszatérés Medve Gábor személyiségének markáns alakító eleme, személyiségetikájának formálója volt.

Mivel képtelen volt elfogadni a katonaiskola érthetetlen világát, Medve titokban üzent az anyjának, hogy haza akar menni, jöjjön érte, vigye haza. Ám az anyja – bár azonnal meglátogatja – nem érti, hogy miért is akar hazamenni vele a fia. Nem értik egymást. Pedig otthon kitalálták egymás gondolatait is. Otthon szavak nélkül is értették egymást. Az anyja hiába kérdezi, hogy miért akarja otthagyni az iskolát. Ezt nem lehet szavakkal elmondani annak, aki nem tapasztalta az iskolabeli rideg, embertelen világot. Medve nem magyaráz. Az anyja pedig, – mondván: „néma gyerekek anyja sem érti szavát,” –egyedül utazik haza.

Medve a többiekhez, iskolatársaihoz méri magát, és egyre inkább úgy találja, hogy mindenki különb nála. A többiek edzettebbek voltak, kevésbé érzékenyek, mint ő, könnyebben alkalmazkodtak az új környezethez. Medve már úgy érezte „Ez a világ itt el akarja őt nyelni, s mint egy förtelmes hulló, előbb kezdi benyá-

¹⁸ Ottlik Géza: *Iskola a határon*, Magvető, Bp. 1959. 150–150. o.

¹⁹ Ld. erről Vera gondolatait, in: Heller Ágnes: *Személyiségetika*. Osiris Kiadó, Bp. 1999. 188. o.

lazni.”²⁰ „Aztán egyszer eldöntötte magában, hogy megszökik. Ettől fogva átmeneti jellegűvé vált minden.”²¹

Döntésével már egy másik, egy szabad világba helyezte magát, ezután már elviselte az iskolát, az embertelen Shultze tiszthelyettest, a mások fölött zsarnokoskodó Merényiék. Miután meghozta a döntést, ugrott. Elég volt a szökés terve ahhoz, hogy ne érezze magát gályarabnak. Alaposan átgondolt, hosszasan előkészített terve sikerült, megszökött.

Szökésekor többször is lódobogást vél hallani, de nem jött sem lovas, sem pedig szekér. A határszéli katonaiskolából megszökve, „Két ország közt, a senki földjén járt.”²² Majd visszatér az iskolába. Hogy miért? Ez is megmagyarázhatatlan döntés. Egy horpadt konzervdobozt rugdosott maga előtt, majd az a konzervdoboz visszafelé gurult, s ő követte. A konzervdoboz véletlenje nyújtott ekkor valamiféle kapaszkodót számára, a szabadság semmije helyett. Nem érkezett *lovasfutár*, bár hallotta, hallani vélte a lódobogást. Nincs hová menni. A szökés a semmibe vezet. A *lovasfutár* ugyan csak Medve képzeletében jelent meg, de vágyott a futár megjelenésére, aki azt a parancsot hozza: ÉLJ! Ha nincs racionális válasz, válaszként jeleníthető meg egy – a szökése alatt maga előtt rugdosott/követett – konzervdoboz ’útmutatása’, véletlenje, amit ösztönösen követ, s az visszafelé, az iskola felé *irányítja*: „Babonásan indult utána, vissza az úton, ahol fölkapaszkodott egyszer. Aztán nem állt meg, csak nekitámaszkodott a tenyerével egy pillanatra egy odvas fának, és görcsös sírás tört ki belőle.”²³ Így tért vissza Medve, így vezette vissza a konzervdoboz Medvét az iskolába. Talán mégsem irracionális ez a visszatérés. Újabb *ugrás* volt ez, és az ugrás nem racionális és nem is irracionális. Medve új választást tett.

Rájött, hogy a szökés nem megoldás, nincs hová menni, a szökés a semmibe vezetett. A lovasfutár ugyan csak a képzeletében tűnt elő, Medve vágyott a futár parancsára, amely parancsnak engedelmeskednie kell. A vágyott rövid parancs pedig csupán ennyi: ÉLJ! Képzelete, életösztöne, a konzervdoboz iránymutatása mind egyetlen lehetőség felé mutattak, s mindez bőven elegendő ahhoz, hogy Medve új választást tegyen, és visszatérjen az iskolába.

Visszatérése után megváltozott. Az örökkön lázadó Medve – titokban persze – kipróbálta, hogy milyen ízű is az *engedelmeskedés*. Csuklózott a ködben. Amikor ködös volt az idő, akkor nem lehetett látni, hogy a parancsszavaknak engedelmeskedik-e a növendék, elvégzi a csuklógyakorlatokat, vagy kihasználva, hogy a köd láthatatlanná tette, inkább lazsált. Természetesen lazsálás volt szokásban ilyenkor. Medve csuklózott a ködben. Senki sem látta, mégis csuklózott, és rájött arra, hogy: „Engedelmeskedni sokkal könnyebb. Fáradtság nélkül,

---

²⁰ Ottlik Géza: *Iskola a határon*, Magvető, Bp. 1959. 243. o.

²¹ Ottlik Géza: *Iskola a határon*, Magvető, Bp. 1959. 249. o.

²² Ottlik Géza: *Iskola a határon*, Magvető, Bp. 1959.

²³ Ottlik Géza: *Iskola a határon*, Magvető, Bp. 1959. 251–252. o.

[...] vidáman csuklózott, s nem úgy, mint amikor látták. Kényelmes volt szót fogadni, és szinte jól esett kipróbálnia rendszeren a gyakorlatokat. Nem fenyegette az, hogy félrevezető lesz a viselkedése, hiszen nem látták.” Arra vágyik, hogy elfogadják a többiek, hogy befogadják, és mégis Medve Gábor maradjon. Keresi önmagát, a neki megfelelő magatartásmódot akarja megtalálni. Ezért próbál magára különböző viselkedésmintákat. Ezt olvashatjuk az *Iskola a határon* regénybeli naplójában, ahogy egyes szám harmadik személyben ír önmagáról: „Már rég nem a szégyenkezés tartotta őt vissza a buzgó engedelmesség látszatától, hanem csak az öntudatlan irtózása a hazug magatartástól, a hamisságoktól, amikbe amúgy is fájdalmasan belekeveredett [...] Úgy érezte, [...] ha ő fesszen, katonásan, legjobb tudása szerint hajtja végre a vezényszavakat, az hamisság, undorító hazugság lett volna., mert beleegyezést fejez ki. Erre nem vitte rá a lelke. Vagy ha a lelke gyáván bele is ment volna, a teste nem fogadott szót. Kívétel, ha az emeletmagas fenyők és tuják mögött állt a rajuk, s a hajnali csípős ködben nem látta őt senki.”²⁴ A *sorsesemény*hez visszatérve: Medve a szökése után a fogdában, szabadnak érezte magát. Sőt: „Szabadabbnak érezte magát, mint a senki földjén hajnalban.”²⁵

„Majdnem bosszankodott, hogy nem képes olyan kiadósan sírni, ahogy szeretne. De kit sirat? Mi célból? Ezt a 345-ös sapkaszámú növendéket siratja? Vagy a Medve Gábor nevű kiskorút? Egyik sem ő. [...] ez mind csak szerep, nevetséges komédia. A valóság, a száraz, kézzel fogható valóság az, hogy ő egészen jól érzi magát, mert csak néző. [...] Mi hát a baja? Arra gondolt, amit az anyja mondott, [...] amikor faggatta őt, hogy mi a baja, és ő nem bírt válaszolni. »Néma gyerekeknek anyja sem érti szavát« Ez volt a baja. Ebben a buta közmondásban benne volt minden baja. Olyan világban szeretett volna élni, ahol mindenki érti még a néma gyereket is. Magyarázkodás nélkül. Mindig bízott benne, [...] hogy valamilyen külön és rejtelmesebb megértés köti össze az egyik embert a másikkal, mint a szavak és cselekedetek. [...] De minek bajlódni ezzel? Miért akarja, hogy megértsék az emberek? Hiszen: »Semmi köze hozzájuk. [...] Csak az a lovas! Az a Trieszt felé ügető lovas. Utolérte őt a hágón, és nehéz parancsot hozott. Egyetlen szóból állt: Éljl!«,»²⁶

Az illusztrálás folytathatóságáról

Ugyancsak markáns alakja Ottlik Géza regény-világának Hilbert Kornél, azaz: Lexi – aki az *Iskola a határon*ban még nem szerepel, ám a *Budában* már nagyon jelentős egyéniség. Az ő alakját személyiségetikai-közelítéssel talán a *szerencsés kockadobás* illusztrálásaként lehetne leírni. Ugyancsak izgalmas fel-

²⁴ Ottlik Géza: *Iskola a határon*, Magvető, Bp. 1959. 263–264. o.

²⁵ Ottlik Géza: *Iskola a határon*, Magvető, Bp. 1959. 281. o.

²⁶ Ottlik Géza: *Iskola a határon*, Magvető, Bp. 1959. 285. o.

adat volna Halász Péter, azaz Petár alakjáról ebben a megközelítésben elemzést végezni, ő is egyike azoknak a szereplőknek, akik több Ottlik írásban jelen vannak. A *Hajnali háztetők*ben ő az a festő, aki számára a festés nem *szent ügy*, csupán a pénzszerzés ügyes eszköze, hiszen: „[...] az elmúlt évek alatt összevásárolt egy csomó értékes képet; régi és új mesterek vásznait. Lelakozta valamennyit, rájuk festette saját műveit, és kivitte Párizsba kiállítani. A képeket aztán könnyűszerrel le lehet mosni és értékesíteni. Egész vagyont csempészett ki magának. Élete műve lecsurgott majd a padlóra az oldószerrel együtt.”²⁷ Petár gyermekkori jó barátja Bébének. Bébé leginkább miatta ment a katonaiskolába tanulni, ám Petár ott már másként viszonyul hozzá, ezért mondja Bébé az *Iskola a határon*ban, hogy „Mindent elpusztít visszamenőleg is ez az új Petár.”²⁸

---

²⁷ Ottlik Géza: *Hajnali háztetők*. Magvető, Bp. 122. o.

²⁸ Ottlik Géza: *Iskola a határon*, Magvető, Bp. 1959. 114. o.